УКРАЇНСЬКИЙ МУЗЕЙ-АРХІВ
при УКРАЇНСЬКІЙ ВІЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК
Серія: Пам'ятки і Матеріяли. ч. І.

Микола Костомаров

КНИГИ БИТІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Авґсбурґ
1947.

УКРАЇНСЬКИЙ МУЗЕЙ-АРХІВ
при УКРАЇНСЬКІЙ ВІЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК
Серія: Пам'ятки і Матеріяли. ч. I.

Микола Костомаров

КНИГИ БИТІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Авґсбурґ
1947.

Authorized by EUCOM Hq.
Civil Affairs Division A. G. 383. 7

Druck: Anton Bilous Aichach

КНИГИ БИТІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

1. Бог создав світ: небо і землю, і населив усякими тварями, і поставив над усею твар'ю чоловіка, і казав йому плодитися і множитися, і постановив, щоб род чоловіческий поділився на коліна і племена, а кожному колінові і племену даровав край жити, щоб кожне коліно і кожне племено шукало Бога, котрий од чоловіка недалеко, і поклонялись би Йому, всі люди, і віровали в Його, і любили б Його, і були б усі щасливі.

2. Але род чоловічий забув Бога і оддався дияволу, а кожне племено вимислило собі богів, а в кожному племену народи повидумували собі богів, і стали за тих богів биться, і почала земля поливатися кров'ю і усіватися попелом і костями, і на всім світі сталось горе, і біднота, і хороба, і нещастя, і незгода.

3. І так покарав людей справедливий Господь потопом, войнами, мором і найгірше неволею.

4. Бо єдин есть Бог істинний і єдин він цар над родом чоловічим, а люди як поробили

собі багато богів, то з тим укупі поробили багато царів, бо як у кожному кутку був свій бог, так у кожному кутку став свій цар, і стали люди биться за своїх царів, і пуще стала земля поливатися кров'ю і усіватися попелом і костями, і уможились на всім світі горе, біднота і хороба, і нещастя, і незгода.

5. Нема другого Бога, тільки один Бог, що живе високо на небі, іже вездісий Духом святим своїм, і хоч люди поробили богів в постаті звириній і чоловічій со страстями і похотями, а то не боги, а то страсті і похоті, а правив над людьми отець страстей і похотей, чоловікоубийця диявол.

6. Немає другого царя, тільки один Цар Небесний Утішитель, хоч люди і поробили собі царів в постаті своїх братів — людей, со страстями і похотями, а то не були царі правдиві, бо цар єсть то такий, що править над усіма, повинен бути розумніший і найсправедливіший над усіх, а розумніший і найсправедливіший єсть Бог, а ті царі — со страстями і похотями, а правив над людьми отець страстей і похотей, чоловікоубийця-диявол.

7. І ті царі лукаві побрали з людей таких, що були сильніші, або їм нужніші, і назвали їх панами, а других людей поробили їх невольниками, і умножились на землі горе, біднота і хороба, і нещастя, і незгода.

8. Два народи на світі були дотепніші: Євреї і Греки.

9. Євреїв сам Господь вибрав і послав до їх Моїсея, і постановив їм Моїсей закон, що приняв од Бога на горі Синайській і постановив, щоб усі були рівні, щоб не було царя між ними, а знали б одного царя Бога небесного, а порядок давали б судді, которих народ вибирав голосами.

10. Але Євреї вибрали собі царя, не слухаючи старця святого Самуїла, і Бог тоді ж показав їм, що вони не гаразд зробили, бо хоч Давид був луччий з усіх царей на світі, однак його Бог попустив у гріх, що він одняв у сосіда жінку: се ж так було, аби люди зрозуміли, що хоч який добрий чоловік буде, а як стане самодержавно пановати, то зледащіє. І Соломона, мудрішого з усіх людей, Бог попустив у саме велике кепство — ідолопоклонство, аби люди зрозуміли, що хоч який буде розумний, а як стане самодержавно пановати, то одуріє.

11. Бо хто скаже сам на себе: «Я луччий од усіх і розумніший над всіх, усі мусять мені коритися і за пана мене уважати, і робить те, що я здумаю», — той согрішає первородним гріхом, который погубив Адама, коли він, слухаючи диявола, захотів порівнятися з Богом і здурів, — той навіть по-

добиться самому дияволу, который хотів стать врівню з Богом і упав у пекло.

12. Єдин бо єсть Бог і єдин він Цар, Господь неба і землі.

13. Тим і Євреї, як поробили собі царів і забули единого Царя небесного, зараз одпали і од істинного Бога і почали кланятися Ваалу і Даґону.

14. І покарав їх Господь: пропало і царство їх, і всіх забрали у полон Халдеї.

15. А Греки сказали: «Не хочем царя, хочемо бути вільні і рівні».

16. І стали Греки просвіщенні над усі народи, і пішли од них науки і скуства і умисли, що тепер маємо. А се сталось за тим, що не було у них царей.

17. Але Греки не дізнались правдивої свободи, бо хоч одріклись царей земних, та не знали Царя Небесного і вимишляли собі богів, і так царей у їх не було, а боги були, тим вони в половину стали такими, якими були б, коли б у них не було богів і знали б небесного Бога. Бо хоч вони багато говорили про свободу, а свободні були не всі, а тільки одна частка народа, прочі ж були невольниками, і так царів не було, а панство було: а то все рівно, як би у їх було багато царків.

18. І покарав їх Господь: бились вони між собою і попали в неволю іспершу під Македонян, а друге до Римлян.

І так покарав Господь род чоловіческький: що найбільша часть його, сама просвіщенна, попалась в неволю до римських панів, а потім до римського імператора.

19. І став римський імператор царем над народами і сам себе нарік богом.

20. Тогді возрадувався диявол і все пекло з ним. І сказали в пеклі: от тепер уже наше царство; чоловік далеко одступив од Бога, коли один нарік себе і царем і богом вкупі.

21. Але в той час змилувавсь Господь Отець небесний над родом чоловічим і послав на землю сина свого, щоб показать людям Бога, царя і пана.

22. І прийшов Син Божий на землю, щоб одкрити людям істину, щоб тая істина свободила род чоловічий.

23. І навчав Христос, що всі люди братія і ближні, всі повинні любить попереду Бога, потім один другого, і тому буде найбільшая шана од Бога, хто душу свою положить за други своя. А хто перший між людьми хоче бути, повинен бути всім слугою.

24. І сам на собі приклад показав: був розумніший і справедливіший з людей, ста-

ло буть, цар і пан, а явився не в постаті земного царя і пана, а народився в яслях, жив у бідності, набрав учеників не з панського роду, не з учених філозофів, а з простих рибалок.

25. І став народ прозрівать істину: і злякалися філозофи і люди імператора римського, що істина бере верх, а за істиною буде свобода, і тоді вже не так легко буде дурить і мучить людей.

26. І засудили на смерть Іисуса Христа, Бога, царя і пана; і претерпів Іисус Христос оплеванія, заушенія, бієнія, крест і погребеніє за свободу роду чоловічого, тим, що не хотіли прийняти його за царя і пана, бо мали другого царя — кесаря, що сам себе нарік богом і пив кров людськую.

27. А Христос-цар свою кров пролив за свободу рода чоловічого і оставив на віки кров свою для питанія вірним.

І воскрес Христос в третій день, і став царем неба і землі.

28. Ученики його, бідні рибалки, розійшлись по світу і проповідували істину і свободу.

29. І ті, що приймали слово їх, стали братами між собою — чи були преж того панами, або невольниками, філозофами, або невченими, усі стали свободними кров'ю Хри-

стовою, котору зарівно приймали, і просвіщенними світом правди.

30. І жили християни братством, усе у них було общественне, і були у них вибрані старшини, і ті старшини були всім слугами, бо Господь так сказав: «Хто хоче першим бути, повинен бути всім слугою».

31. Тогді імператори римськії і пани, і чиновні люди, і вся челядь їх, і філозофи піднялись на християнство і хотіли викорінити Христову віру, і гибли християни, їх і топили, і вішали, і в чверті рубали, і пекли, і залізними гребінками скребли, і іні тьмочисленнії муки їм чинили.

32. А віра Христова не уменшалась, а чим гірше кесарі і пани лютували, тим більше було віруючих.

33. Тоді імператори з панами змовились і сказали поміж собою: «Уже нам не викоренити християнства: піднімемось на хитрощі, приймемо її самі, перевернемо ученіє Христово так, щоб нам добре було, та й обдурімо народ».

34. І почали царі приймати християнство, і кажуть: «От, бачите, можна бути і християнином і царем вкупі».

35. І пани приймали християнство, і казали: «От бачите, можна бути і християнином і паном вкупі».

36. А того не уважали, що мало сього, що тільки назваться. Бо сказано: не всяк глаголяй мі Господи, Господи! внідеть в царство небесное, но творяй волю Отца Моего, іже есть на небесіх.

37. І піддурили архиєреїв і попів, і філозофів, а ті і кажуть: «Істинно так воно єсть, ажеж і Христос сказав: воздадите кесарево кесареві, а Божіє Богові» а Апостол говорить: «Всяка власть од Бога». Так уже Господь установив, щоб одні були панами і багатими, а другі були нищими і невольниками.

83. А казали вони неправду: хоч Христос сказав: воздадіте кесарево кесареві, а се тим, що Христос не хотів, щоб були бунти та незгода, а хотів, щоб мирно і люб'язно розійшлась віра і свобода, бо коли християнин буде воздавать нехристиянському кесареві кесарево — платить податок, сповнять закон, то кесар, принявши віру, повинен одріктись свого кесарства, бо він тоді, будучи першим, повинен бути всім слугою, і тоді б не було кесаря, а був би єдин цар — Господь Іисус Христос.

39. І хоча Апостол сказав: «Всяка власть од Бога», а не єсть воно те, щоб кожний, що захватив власть, був сам од Бога. Уряд і порядок і правленіе повинні бути на землі: так Бог постановив, і єсть то власть, і власть та

од Бога, але урядник і правитель повинні підлягать закону і сонмищу, бо і Христос повеліває судиться перед сонмищем, і так як урядник і правитель — перші, то вони повинні бути слугами, і недостоїть їм робить те, що здумається, а те, що постановлене, і недостоїть їм величаться та помпою очі одводити, а достоїть їм жити просто і працювати для общества пильно, бо власть їх од Бога, а самі вони грішні люди і самі послідніші, бо усім слуги.

40. А сьому ще гірша неправда: буцім установлено од Бога, щоб одні панували і багатились, а другі були у неволі і нищі, бо не було б сього, скоро б поприймали щире евангеліє: пани повинні свободити своїх невольників і зробиться їм братами, а багаті повинні наділяти нищих, і нищі стали б также багаті; як би була на світі любов християнстка в серцях, то так було б: бо хто любить кого, той хоче, щоб тому було так же хороще, як і йому.

41. І ті, що так казали і тепер кажуть і переверчують Христово слово, ті оддадуть одвіт в день судний. Вони скажуть судді: «Господи! Не в твоє ли ім'я пророчествовахом», а суддя скаже їм: «Не вім вас».

42. Таким викладом зіпсували царі, пани та вчені свободу християнську.

43. Благодать дана всім язикам, а спершу коліну Яфетову, бо Симово через жидів отвергнуло Христа. І перейшла благодать до племен грецького, романського, німецького, слав'янського.

44. І Греки, прийнявши благодать, покаляли її, бо вони прийняли нову віру і не зовлеклись ветхого чоловіка со страстями і похотями, оставили при собі і імператорство, і панство, і пиху царськую, і неволю, і покарав їх Господь: чахло грецьке царство тисячу років, зчахло зовсім і попало до Турків.

45. Романське племено — Влохи, Французи, Гішпани — прийняло благодать, і стали народи увіходить у силу і у нову жизнь, і просвіщенність, і благословив їх Господь, бо лучче вони прийняли св. віру, ніж Греки, одначе не зовсім зовлеклись ветхого чоловіка со страстями і похотями, оставили і королей і панство і вимислили голову християнства — папу, і той папа видумав, що він має власть над усім світом християнським, ніхто не повинен судити його, а що він здумає, те буде гарно.

46. І племено німецьке — народи німецькі, прийняли благодать і стали увіходить у пущу силу і жизнь нову і просвіщенність, і благословив його Господь, бо вони ще лучче прийняли віру ніж Греки і Романці, і з'явивсь у них Лютер, который почав учити, що повинно

християнам жити так, як жили до того часу, коли поприймали і попереверчували учеціє Христово царі і пани, і щоб не було неподсудимого голови над Церквою християнською — папи, єсть бо єдин глава всім — Христос. Але і Німці не зовлеклися ветхого чоловіка, бо зоставили у себе і королів і панів, і ще гірше дозволили замість папи і єпископів орудувать Церквою Христовою королям і панам.

47. І сталась послідняя лесть гірша першої, бо не тільки у німців королі,але й у других землях взяли верх над всім і, щоб удержати народ у ярмі, поробили ідолів, одвертали людей од Христа і казали кланятися ідолам і биться за них.

Бо то все рівно, що ідоли: хоча французи були хрещені, одначе менш шанували Христа, ніж честь національну, але такого ідола їм зроблено, а Англичане клянялись золоту і мамоні, а другі народи також своїм ідолам, і посилали їх королі і пани на заріз за шматок землі, за табак, за чай, за вино, — і табак, і чай, і вино стали у них богами, бо речено: «Іде же сокровище ваше, там серце ваше». Серце християнина з Іисусом Христом, а серце ідолопоклонникове з своїм ідолом. І стало, як каже Апостол, їх богом чрево.

48. І вимислили одщепенці нового бога, сильнішого над усіх дрібних боженят, а той

бог називався по французьки егоїзм, або інтерес.

49. І філозофи почали кричати, що то кепство — віровати в Сина Божого, що немає ні пекла, ні раю, і щоб усі поклонялись егоїзмові, або інтересові.

50. А до всього до того довели королі та пани; і завершилася міра їх плюгавства; праведний Господь послав свій меч обоюдострий на рід прелюбодійний; збунтувались Французи і сказали: «Не хочем, щоб були у нас королі та пани, а хочем бути рівні, вільні».

51. Але тому не можна було статися, бо тільки там свобода, гді Дух Христов, а Дух Божий уже перед тим вигнали з Францевщини королі та маркизи, та філозофи.

52. І Французи короля свого забили, панів прогнали, а самі почали різатися і дорізались до того, що пішли у гіршую неволю.

53. Бо на їх Господь хотів показать усім язикам, що нема свободи без Христової віри.

54. І з тої пори племена романське і німецьке турбуються і королів і панство вернули, і про свободу кричать і немає в їх свободи, бо нема свободи без віри.

55. А племено слав'янське, то найменший брат у сем'ї Яфетової.

56. Трапляється, що менший брат любить дужче отця, одначе получає долю меншу проти старіших братів, а потім, як брати старші своє потратять, а менший збереже своє, то і старіших виручає.

57. Племено слав'янське ще до принятія віри не йміло ані царей, ані панів, і всі були рівні, і не було у них ідолів, і кланялись слав'яни одному Богу Вседержителю, ще його й не знаючи.

58. Як уже просвітились старіші брати Греки, Романці, Німці, тоді Господь і до менших братів Слав'ян послав двох братів Констянтина і Мефодія, і духом святим покрив їх Господь, і переложили вони на слав'янську мову святеє письмо і одправовать службу Божую постановили на тій же мові, якою всі говорили посполу, а сего не було ні у Романців, ні у Німців, бо там по-латинськи службу одправовали, так що Романці мало, а Німці овсі не второпали, що їм читано було.

59. І скоро Слав'яни приймовали віру Христову так, як ні один народ не приймовав.

60. Але було два лиха у Слав'ян: одно — незгода між собою, а друге те, що вони, як менші брати, усе переймали од старіших, чи до діла, чи не до діла, не бачучи того, що у їх своє було лучче, ніж братівське.

61. І поприймали Слав'яни од Німців королів і князів, і бояр, і панів, а преж того королі були в їх вибрані урядники і не чванились перед народом, а обідали з самим простим чоловіком зарівно, і самі землю орали, а то вже у їх стала і пиха, і помпа, і гвардія, і двор.

62. І панів у Слав'ян не було, а були старшини, хто старіший літами і до того розумніший, того на раді слухають, а то вже стали пани, а у їх невольники.

63. І покарав Господь слав'янське племено гірше, ніж другії племена; бо сам Господь сказав: «Кому дано більше, з того більше і зищеться». І попадали Слав'яни в неволю до чужих: Чехи і Полабці до Німців, Серби і Болгари до Греків і до Турок, Москаль до Татар.

64. І здавалось: от згине і племено слав'янське, бо ті Слав'яни, що жили около Лаби і Помор'я балтицького, ті пропали, так, що і сліду їх не осталось.

65. Але не до кінця прогнівився Господь на племено слав'янське, бо Господь постановив так, щоб над сим племеном збулось писаніє: камень, його же не брегоша зиждущії, той бисть во главу угла.

66. По многих літах стало в Слав'янщині три неподлеглих царства: Польща, Литва і Московщина.

67. Польща була з Поляків, і кричали Поляки: «У нас свобода і рівність!» Але поробили панство, і одурів народ польський, бо простий люд попав у неволю, саму гіршу, яка денебудь була на світі, і пани без жадного закону вішали і вбивали своїх невольників.

68. Московщина була з Москалів, і була у їх велика Річ Посполита Новгородська, вільна і рівна, хоч не без панства, і пропав Новгород за те, що і там завелось панство, і цар московський взяв верх над усіма москалями, а той цар узяв верх, кланяючись татарам, і ноги цілував ханові татарському бусурману, щоб допоміг йому держати в неволі неключимій народ московський християнський.

69. І одурів народ московський і попав у ідолопоклонство, бо царя своєго нарік богом, і усе що цар скаже, те уважав за добре, так що цар Іван в Новгороді душив та топив по десятку тисяч народу, а літописці, розказуючи те, звали його христолюбивим.

70. А в Литві були Литвяки, та ще до Литви належала Україна.

71. І поєдналась Україна з Польщею, як сестра з сестрою, як єдиний люд слав'янський до другого люду слав'янського, нерозділимо і незмісимо, на образ іпостаси Божої нероздільної і незмісимої, як колись поєднаються усі народи слав'янські поміж собою.

72. І не любила Україна ні царя, ні пана, а скомпоновала собі козацтво, єсть то істеє братство, куди кожний пристаючи, був братом других, — чи був він преж того паном, чи невольником, аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слуговати всім по слову Христовому, і жадної помпи панської і титула не було між козаками.

73. І постановили вони чистоту християнську держати, тим старий літописець говорить об козаках: «Татьби же і блуд ніже іменуються у них».

74. І постановило козацтво віру святую обороняти і визволяти ближніх своїх з неволі. Тим то гетьман Свирговський ходив обороняти Волощину, і не взяли козаки миси з червонцями, як їм давали за услуги, не взяли тим, що кров проливали за віру та за ближніх і служили Богу, а не ідолу золотому.

А Сагайдашний ходив Кафу руйновати і визволив кільканадцять тисяч невольників з вічної підземної темниці.

75. І багато лицарів таке робили, що не записано і в книгах мира сього, а записано на небі, бо за їх були перед Богом молитви тих, котрих вони визволили з неволі.

76. І день одо дня росло, умножалося козацтво, і незабаром були б на Вкраїні усі ко-

заки, усі вільні і рівні, і не мала б Україна над собою. ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного, і дивлячись на Україну, так би зробилось і в Польщі, а там і у других слов'янських краях.

77. Бо не хотіла Україна іти услід язиків, а держалась Закону Божого, і всякий чужестранець, заїхавши в Україну дивовався, що ні в одній стороні на світі так щиро не моляться Богу, ніде муж не любив так своєї жони, а діти своїх родителей; а коли пани та єзуїти хотіли насильно повернуть Україну під свою власть, щоб Українці-християни повірили, буцім справді усе так і єсть, що папа скаже, — тоді на Україні з'явилися братства так, як були у перших християн, і всі, записуючись у братство, був би він пан чи мужик, називались братами. А се для того, щоб бачили люди, що в Україні істинная віра, і що там не було ідолів, тим там і єресі жадної не з'явилося.

78. Але панство побачило, що козацтво росте, і всі люди скоро стануть козаками, єсть то вільними, заказали зараз своїм крепакам, щоб не ходили в козаки, і хотіли забить народ простий, як скотину, так щоб у йому не було ні чуствія, ні розуму, і почали пани обдирати крепаків, оддали їх жидам на такую муку, що подобную творили тільки над першими християнами, драли з їх з жи-

вих шкури, варили в котлах дітей, давали матерям собак грудями годувати.

79. І хотіли пани зробить із народа дерево, або камінь, і стали їх не пускать навіть в церков хрестить дітей і вінчатися, і причащатися, і мертвих ховати, а се для того щоб народ простий утеряв навіть постать чоловічу.

80. І козацтво стали мучить і нівечить, бо таке рівне братство християнське стояло панам на перешкоді.

81. Але не так зробилось, як думали пани, бо козацтво піднялось, а за їм увесь простий народ; вибили і прогнали панів, і стала Україна земля козацька вільна, бо всі були рівні, але не надовго.

82. І хотіла Україна знову жити з Польшою по-братерськи нерозділимо і незмісимо, але Польща жадною мірою не хотіла одректись свого панства.

83. Тоді Україна пристала до Московщини і поєдналась з нею, як єдиний люд слав'янський з слав'янським нерозділимо і незмісимо, на образ іпостасі Божої нерозділимої і незмісимої, як колись поєднаються усі народи слав'янські між собою.

84. Але скоро побачила Україна, що попалась у неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що таке було цар московський, а

цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель.

85. І одбилась Україна од Московщини, і не знала бідна, куди прихилити голову.

86. Бо вона любила і Поляків і Москалів, як братів своїх, і не хотіла з ними розбрататися; вона хотіла, щоб всі жили вкупі, поєднавшись, як один народ слав'янський з другим народом слав'янським, а ті два — з третім, і було б три Речі Посполиті в однім союзі, нерозділимо і незмісимо по образу Тройці Божої, нероздільної і незмісимої, як колись поєднаються між собою усі народи слав'янські.

87. Але сего не второпали ні Ляхи, ні Москалі. І бачуть ляцкі пани і московський цар, що нічого не зроблять з Україною, і сказали поміж собою: «Не буде України ні тобі, ні мені, роздеремо її по половині, як Дніпро її розполовинив: лівий бік буде московському царю на поживу, а правий бік польським панам на поталу».

88. І билась Україна літ п'ятдесят, і єсть то найсвятіша і славніша война за свободу яка тільки єсть в історії, а розділ України єсть найпоганіше діло, яке тільки можна найти в історії.

89. І вибилась з сил Україна; і вигнали Ляхи козацтво з правого боку Дніпрового, і

запановали пани над бідним остатком вольного народу.

90. А на лівім боці ще держалось козацтво, але час од часу попадало у неключиму неволю московському цареві, а потім петербургському імператорові, бо останній цар московський і первий імператор петербургський положив сотні тисяч в канавах і на костях їх збудував собі столицю.

91. А німка цариця Катерина, курва всесвітна, безбожниця, убійниця мужа свого одовостаннє доконала козацтво і волю, бо, одобравши тих, которі були в Україні старшинами, наділила їх панством і землями, понадавала їм вольну братію в ярмо і поробила одних панами, а других невольниками.

92. І пропала Україна. Але так здається.

93. Не пропала вона; бо вона знати не хотіла ні царя, ні пана, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі, і хоч з української крови були ті вирідки, одначе не псовали своїми губами мерзенними української мови і самі себе не називали українцями, а істий Українець хоч будь він прстого, хоч панського роду тепер, повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятовати одного Бога Іисуса Христа, царя і пана над небом і землею.

Так воно було прежде, так і тепер зосталось.

94. І Слав'янщина хоч терпіла і терпить неволю, то не сама її сотворила, бо і цар, і панство не слав'янським духом сотворено, а німецьким, або татарським. І тепер в Росії хоч і є деспот цар, одначе він не Слав'янин, а Німець, тим і урядники у його Німці; оттого і пани хоч і есть в Росії, та вони швидко перевертуються або в Німця, або в Француза, а істий Слав'янин не любить ні царя, ні пана, а любить і пам'ятає одого Бога Іисуса Христа, царя над небом і землею.

Так воно було прежде, так і тепер зосталось.

95. Лежить в могилі Україна, але не вмерла.

96. Бо голос її, голос, що звав всю Слав'янщину на свободу і братство розійшовся по світу слав'янському. І одізвався він, той голос України, в Польщі, коли 3 мая постановили Поляки, щоб не було панів, і всі були б рівні в Речі Посполитій, а того хотіла Україна ще за 120 літ до того.

97. І не допустили Польщу до того і розірвали Польщу, як прежде розірвали Україну.

98. І се їй так і треба, бо вона не послухала України і погубила сестру свою.

99. Але не пропаде Польща, бо її збудить Україна, котора не пам'ятуєть зла і любить сестру свою, так як би нічого не було між ними.

100. І голос України одозвався в Московщині, коли після смерти царя Олександра хотіли прогнати царя і панство і установити Річ Посполитую, і Слав'ян поєднати, по образу іпостасей божественних нерозділимо і незмісимо; а сього Україна ще за двісті років до того хотіла.

101. І не допустив до того деспот: одні положили живот свій на шибениці, других закатували в копальнях, третіх послали на заріз Черкесові.

102. І панує деспот кат над трьома народами Слав'янськими, править через Німців, псує, калічить, нівечить добру натуру слав'янську і нічого не зробить.

103. Бо голос України не затих.

І встане Україна з своєї могили і знову озоветься до всіх братів своїх Слав'ян, і почують крик її, і встане Слав'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сиятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі ні в Україні, ні в Чехії, ні у Хорутан, ні у Сербів, ні у Болгар.

104. І Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі Слав'янськім.

Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: «От камень, него же не береғоша зиждущиї, той бисть во главу угла!»

ВІДОЗВА ДО УКРАЇНЦІВ

Братія Українці!

Отсю розвагу полагаючи перед ваші очі, даєм вам уважати, чи добре воно так буде:

1. Ми приймаємо, що усі Слав'яни повинні з собою поєднатися.

2. Але так, щоб кожен народ скомпонував свою Річ Посполиту і управлявся незмісимо з другими, так щоб кожен народ мав свій язик, свою літературу і свою справу общественну; такі народи по-нашому: Москалі, Українці, Поляки, Чехи, Словаки, Хорутани, Ілліро-Серби і Болгари.

3. Щоб був один сейм або рада слав'янська, де б сходились депутати оду всіх Речей Посполитих і там розважали б і порішали такі діла, которі б належали до цілого союза слав'янського.

4. Щоб в кожній Речі Посполитій був свій правитель, вибраний на года, і над цілим союзом був би правитель, вибраний на года.

5. Щоб в кожній Речі Посполитій була посполита рівність і свобода, і станів не було овсі.

6. Щоб приймано депутатами і урядниками не по роду, не по достатку, а по розуму і просвіщености, народним вибором.

7. До того, щоб св. Віра Христова була основою закона і общественної справи в цілому союзі і в кожній Речі Посполитій.

Отце вам, братія Українці обох сторон Дніпра, подаєм на увагу, прочитайте пильно і нехай кожен думає, як до сього дойти і як би лучче воно було. Як багато голів, то багато розумів, кажуть. Коли ви об сім станете думати, то в той час, як прийде пора говорити об сім, вам Господь Бог дарує уразуменіє.

ВІДОЗВА ДО ВЕЛИКОРОСІЯН І ПОЛЯКІВ

Братья Великоросіяне и Поляки!

Сие глаголет ко Вам Украина, нищая сестра ваша, которую вы рассеяли и растерзали и которая не помнит зла и соболезнует о ваших бедствиях и готова проливать кровь детей своих за вашу свободу. Прочитайте это братское посланне, обсудите важное дело вашего общего спасения, восстаньте от сна и дремоты, истребите в сердцах ваших безрассудную ненависть друг к другу, возженную царями и господами на общую погибель вашей свободы, устыдитесь ярма, которое тяготит ваши плечи, устыдитесь собственной своей испорченности, предайте проклятию святотатственные имена земного царя и земного господина, изгоните из умов ваших дух неверия, занесенный от племен немецких и романских, и дух закоснелости, вдохнутый Татарами, облекитесь в свойственную Славянам любовь к человечеству, вспомните также о братьях ваших, томящихся и в шелковых цепях немецких, и

в когтях турецких, и да будет целию жизни и деятельности каждого из вас: славянский союз, всеобщее равенство, братство, мир и любов Господа нашего Иисуса Христа. Аминь.

УСТАВ СЛАВЯНСКОГО ОБЩЕСТВА

1. Принимаем, что духовное и политическое соединение славян есть истинное их назначение, к которому они должны стремиться.

2 .Принимаем, что при соединении каждое славянское племя должно иметь свою самостоятельность, а такими племенами признаем: Южно-руссов, Северо-руссов с Белоруссами, Поляков, Чехов с Словенцами, Лужичан ,Иллиро-Сербов с Хорутанами и Болгар.

3. Принимаем, что каждое племя должно иметь правление народное и соблюдать совершенное равенство сограждан по их рождению, християнским верованиям и состоянию.

4. Принимаем, что правление, законодательство, право собственности и просвещения у всех славян должно основываться на святой религии Господа нашего Иисуса Христа.

5. Принимаем, что при таком равенстве образованность и чистая нравственность дол-

жны служить условием участия в правлении.

6. Принимаем, что должен существовать общий славянский собор из представителей всех племен.

ГЛАВНЫЕ ПРАВИЛА ОБЩЕСТВА

1. Установляем, общество с целью распространения вышеизложенных идей, преимущественно посредством воспитания юношества, литературы и умножения числа членов общества. Общество именует своими покровителями святых просветителей Кирилла и Мефодия и принимает своим знаком кольцо или икону с именем или изображением сих святих.

2. Каждый член общества произносит присягу при поступлении употреблять дарования, труды, состояния, общественные свои связи для целей общества, и ежели бы какой член претерпел гонение и даже мученье за принятые обществом идеи, то, по данной присяге, он не выдает никого из членов, своих братий.

3. В случае член попадает в руки врагов и оставит в нужде семейство, общество помагает ему.

4. Каждый принятый член общества может принять нового члена без необходимости сообщать ему об именах прочих членов.

5. В члены принимаются славяне всех племен и всех званий.

6. Совершенное равенство должно господствовать между членами.

7. Так как в настоящее время славянские племена исповедуютразличные исповедания и имеют предубеждения друг против друга, то общество будет стараться об уничтожении всякой племенной и религиозной вражды между ими и распространять идею о возможности примирения разногласий в христианских церквах.

8. Общество будет стараться заранее об искоренении рабства и о повсеместном распространении грамотности.

9. Как все общество в совокупности, так и каждый член должны свои действия сообразжать с евангельскими правилами любви кротости и терпения; правило же: цель освящает средство — общество признает безбожным.

10. Несколько членов общества, находясь в одном известном месте, могут иметь свои собрания и постановлять частные правила для своих действий, но дабы они не противоречили главным идеям и правилам общества.

11. Никто из членов не должен об'являть о существовании и составе общества тем, которые не вступают или не подают надежды вступить в него.

ПРИМІТКИ

1. «Книги Битія Українського Народу», крім першої чернетки — первісного наброску Костомарова збереглися в 4 примірниках: два писані рукою Костомарова, один рукою М. Гулака і один — рукою О. Навроцького. Два перших — це автентичні оригінали твору. З них один — рукоп. А, — що знаходиться в справах III відділу про Кирило-методіївське братство, являє собою другу, повнішу чернетку Костомарова на 6 арк. звичайного писального паперу, записаних з обох боків. В тексті — численні поправки — всі рукою Костомарова, окремі абзаци ще не мають нумерації; єсть текстуальні варіянти, що були відкинуті в біловій редакції. (Справа № 81, ч. 3 — М. Костомарова л. 17, конверт з паперами).

Другий оригінал — рукоп. Б. — основний біловий текст твору. Він подає текст паралельно в українській і російській мовах. Твір займає 11 арк., записаних з обох боків (один аркуш чистий), на блакитному поштовому папері великого формата (конторський формат).

Нумерація абзаців зроблена пізніше, при чому порядкові числа, поставлені з лівого боку, попадають то на український то на російський текст. До точки 26 нумерація зроблена чорнилом, точки 27—63 перенумеровані олівцем, з 64 абзаца до кінця нумерація взагалі не проставлена.

Від рукоп. А відрізняється ще й тим, що зараз же за текстом «Книг Битія» іде паралельний текст

відозви «Братья українці» українською і російською мовами та лише російською мовою текст відозви «Братья Великоросіяне и Поляки». На початку рукопису, вгорі в III Відділі було надписано: «Закон Божий» переписано Костомаровим, найдено в бумагах Гулака».

(Справа № 81 ч. 2 — М. Гулака, лл. 70—80).

Рукоп. В — копія рукою Гулака лише російського тексту «Книг Битія» та обох відозв, на 12 арк. звичайного поштового формату, з обох боків аркушу в обкладинці з того ж самого паперу, на якій

III відділі зробили помітку: «Писаних 12 листов». Самий рукопис вкладено в конверт з написом: «Оригинал, писан. рукою Гулака, на 12 л. о сотворенім міра». Нумерація абзаців трохи відмінна від рукоп. Б. Це був примірник, що Гулак спробував сховати від жандарів під час трусу, вкинувши його до відхідника. На останній сторінці обкладинки сліди бруду. (Справа № 81, ч. 2. л. 8, конверт.)

Рукопис Г. Копія рукою О. Навроцького лише українського тексту, обох відозв. (остання відозва російською мовою) та Устава. Переписано в зшиток зі звичайного писального паперу формату 8⁰. Разом з нею складений був зшиток такого ж формату, з копією поеми Шевченка «Кавказ» (Справа № 81, ч. 4 — В. Білозерського, л. 4, конверт).

«Книги Битія» друкуються за рукописом Б, сучасним правописом зі збереженням всіх лексичних особливостей тексту. Вперше надруковані були П. Зайцевим в історичному журналі «Наше Минуле» 1918, кн. I.

2. Відозва до Українців — друкується вперше за рукоп. Б; рук. В дає дуже незначні варіянти. (Справа № 81, ч. 4, л. 4, конверт) Російський текст надруковано в іст. журналі «Былое» 1906, №

3. Відозва до Великоросіян і Поляків друкується за рук. Б (Справа № 81, ч. 4, л. 4, конв.) Вперше надруковано в «Былом» 1906, № 2.

4. і 5. Устав славянского общества и Главные правила общества друкуються за примірником, що знаходиться в справі № 81, ч. 2, л. л. 68—69 на 2 арк. пошт. паперу великого формату (конторський). «Устав» займає л. I. «Правила» — л. I — л. 2 зв. На I л. вгорі напис: «Найдено в бумагах Гулака, а написано рукою Белозерського». На I л. великі (прописні) літери на початку рядків і в назвах племен підкреслено червоним чорнилом.

ВАРІЯНТИ

Щоб показати процес праці Костомарова над текстом «Книг Битія», подаємо найважливіші відміни з рукопису А (друга чернетка, рукою Костомарова), залишаючи правопис і пунктуацію оригіналу.

Е та О з дашком, за браком відповідних знаків, замінено всюди на **і** жирного шрифту.

Текст рукопису А не має нумерації абзаців, яку подаємо за рукописом Б.

1. Богъ сотворивъ свѣтъ небо и землю и землю населивъ всякими тварями и поставивъ надъ усею тварью царемъ чоловѣка и (з а к р е с л е н о: давъ) казавъ ему (з а к р: власть) плодиться и множиться. и постановивъ, щобъ родъ чоловѣческій поділився на колѣна и (з а к р: народъ) племена, и (з а к р.: щобъ) кождому колѣнови и племену (п е р е п р а в л е н о з: кожде колѣно и племя) (з а к р: жило на) даровавъ (з а к р.: землю) краину жити (з а к р: и повелівъ) щобъ кожде колѣно и племено шукало Ббга, котрый отъ (з а к р. кожд) чоловѣка недалеко, и поклонялись б ему всѣ люди и (з а к р: люби) вѣровали вь Его и любили Его, и були бъ усі счастливі.

2. Але родъ чоловѣческій забувъ Бога и (з а к р: вим) предався діаволу, и кожне (п е р е р о б л. :з кожний) племено вимыслило (н а д п и с а н о н а д з а к р.: поробило) собѣ новыхъ богівъ и въ кождому племені народы вымыслили собѣ новых богівъ и стали люди биться за своихъ богівъ, і почала

(надписано над закр.: стала) земля поливатися кровію и усѣватися костями и (закр: запановало надь землею) во всѣмъ свѣтѣстались горе и бѣдность и хороба несчастья и незгода.

3. И такъ покаравъ ихъ справедливий Господь и спершу потопом, потимъ войнами, потимъ неволею .

36. А па те не вважали, що мало сего що сказати я христіанинъ.

41. И ті що такъ казали, и кажуть теперъ оддадуть отвѣтъ въ день судный: вони скажуть судьи: Господи! Не въ твое ли имя пророчествовахом? А Судія имъ скаже: не вѣмъ васъ.

Бо не такъ зъищеться зъ того, кто хулу наложить на Сына не знаючи его, якъ наприкладъ Турнові (закр.: идоло) язычникові (закр.: ніж Хрис.) а непрестаньня хула на Духа Святого, не проститься Христіянові, который Св. Законъ переверчуе дла своей (закр.: чоловѣчои) користи.

47. И вышла послѣдняя лесть гірша первой бо короли не тількі у нѣмецк. и у другихъ краяхъ короли и паны взяли верхъ и поробили идоловъ народу (перепр. з: народамъ) и казали иза ихъ биться.

Бо все то рівни, що идолы: якъ наприкладъ король француз посылавъ на зарѣзъ (надписано замісць закр.:выдумавъ идола) своихъ (закр.: народу) за честь національну, або английскій король (закр.: вымысливъ власть) за морску торговлю (закр.: а прускій король) а други за ровновѣсіе политическе, а други за шматок земли, або ще гірше за табакъ, та за чай, або за перець. Усе то були справжні идолы речено бо иде сокровище ваше тамъ и сердце ваше: сердце христіянина повинно биться завше за Бога и для ближнихъ, а люде заводились межъ собою за чай, за тютюнъ та за перець з нимъ бувъ и Богъ ихъ по сказ. Апост. що есть у нихъ богъ чрево.

49. И здурѣли народы и забули Господа Христа, а философы почали кричати що то кепство вѣровати в Сына Божого, що не мае ни раю, ни пекла и такъ усѣ поклонялися самому поганѣшому (надписано над закр.: низмѣнному) идолові котор. по франц. зовется егоизмъ або интересъ.

71.—72. И Украина (закр.: не хотѣла знать ни царя и ни пана) поѣдналась съ Польщею, як сестра съ сестрою, як однопл. слав. народъ съ другимъ люд. слав. братер. Вони не сотворили ни царя ни пана, а сотворили братство казацтво, куди кожный прист. бувъ бы вінъ панъ чи невольникъ аби Христ. Тамъ уси були рівні, и старшина выбиралась и повиненъ бувъ слугувати всѣм и зовсѣмъ працюв. и жаднои помпы ни титула не було межъ козаками.

73. абзазц в рукоп. А відсутній.

74. И постановило козацтво оборонять вѣру святую и вызволять ближн. своихъ изъ неволі. И панъ Гетьманъ Свирговскій ходивъ обороняти Волощину, и не взявъ червонци котрі ему давали а взявъ тількі, а взяв тількі кухлу вина, що роспили брати по братерски.

И ни Сагайдаш. ходив Кафу руйновати и визволивъ изъ темницъ тильки десять тисячь невольн. зъ вѣчн. пропасници.

В абзаці 76. в рукоп. А нема слів: «и дивлячись на Украину, такъ би зробилось и в Польщѣ, а тамъ и у другихъ словянскихъ краяхъ».

В абзаці 77. в рукоп. А після слів: «назывались братами» е ще: «Таки братс. були въ Луцьку и въ Кіевѣ и по иншихъ мѣстахъ».

78.—80. Але (закр. панство поляки зопсували усе добре:) панство побачило що плохо ему буде взяло заразъ мучить людей братівъ своихъ нарекло ихъ невольниками не допускало въ козацтво, драли паны шкуры з людей, варили въ котлахъ дѣтей ругались надъ вѣрою и продавало жидамъ на зарѣзъ якъ скотину и примучили козацьтво поробили

коз. крепаками так що думали що воно вже пропало козацтво.

81. Але не скоро так думали козацтво поднялось и за нимъ весь народъ — выбили и прогнали панівъ и стала Украина земля козацка есть вольна бо всѣ були вільни и рівні.

82. И хотѣла Украина тоди знову жити по братерськи зъ Польщою але жаднымъ побытомъ не хотѣла покинуть свого панства .

83. Тоді Украина пристала до Московщины як краина словянска до Словянской якъ один людъ Словя. до друг. Словянского такъ щобъ жити у купѣ за рівно, якъ колись буде межъ всѣми Словянс. людами.

93. Вона непропала. Бо вона не знала ни царя, ни пана, а хочь бувъ царь надь нею такъ чужи и хочь були и есть паны такъ чужи, хоча ти паны и зъ Украинс. роду, одначе не говорять по Украинск. суть вирідки, а справжн. Украинці не любять ни царя ни пана, а знае одного Бога. Так и перше було так и теперь.

94. И Славянщина хочь и терпѣла и терпитъ неволю отъ цар. и панства одначе и цар. и паны у нихъ не слав. а нѣмецк. або татарськи бо одъ чужихъ достал. им царство и панство, а правд. славян не знаетъ ни царя ни пана, а знаетъ одного Бога. Тимъ не пропала Славян. не пропала и Украина.

95.—96. Лежить у могилѣ Украина але не мертва бо и уже пробуждалась и пробудить
И пер ш.разъ вона пробуд. и прокинула и обізвався голосъ іи въ Польще и зібрались поляки на Сеймъ 3 мая и постан. щобъ усѣ въ Речи Посполит. были рівни и вільні и не знал. бы ни царя ни пана, а знали бы одн. Бога.

97. Але сусѣди не допустили до того Польщу и разорвали ін якъ Украину.

98.—100. Так ий було и треба, бо разъ за те що вона зробила Украинѣ те ій зробилось а друге за

те, що Ляхи не знали що имъ таку думку дала Украина, що в гробѣ лежала.

А въ друг. разъ вона прокинулась и прокинула и одізв. голосъ їй в Петербурзѣ 14 Дек. 1825 года и умыслили сами паны одрікт. свого панства и разоврали їи якъ Украину.

101.—102. Але деспотъ недопустилъ до того, (закр.: праведных воин.) свободы ихъ повесили, одн. потягнули на шибен. другихъ закатували въ копальняхъ, третихъ замучили въ Сибир. и отдали на зарѣзъ Черкесамъ.

Такъ и треба було, бо и ти не хотѣли знать цю та думка принес. до ихъ зъ Украины.

103.—104. И въ трет. разъ якъ скоро прокинется и прокинетъ надъ всѣмъ миромъ Славянск. и почують крикъ її и встане Украина и буде неподлеглою Речь Посполит. въ союзѣ словянскомъ.

І тоді звершиться надъ ней писане: камень его же не брегоша зиждущии той высть во главу угла

Рукоп. В. (російський текст рукою Гулака) не має істотних одмін від Костомарового тексту в рукоп. Б.

Одмітимо заміну окремих слів

1. замісць: плодиться, стоїть: раститься

13. зам. натворили — начинили.

28. зам. разошлись — разбрелись.

38. зам. обязанъ — долженъ

44. зам. императорство — императоровъ

зам. попадало — попало.

Нумерація абзаців розходиться з Костомаровою починаючи з 18 абзаца до кінця Гулак виділив кілька нових абзаців, так що в нього вийшло всього не 104, а 109 абзацiв.

Рукопис Г (рукою О. Навроцького) недає ніяких варіянтів являючись копією українського тексту рукоп. Б (Костомарова).

«КНИГИ БИТІЯ» М. КОСТОМАРОВА

I.

Серед політичних творів в українській літературі нема більш цільного і хвилюючого твору, як «Книги Битія Українського Народу».

Твір цей, призначений на те, щоб піднести національну свідомість і гідність української нації, не знайшов поширення в сучасному йому громадянстві, бо був так само, як і автор його, ізольований від громадянства на довгі роки. І якщо автор і однодумці його були відірвані від життя на десяток років, то знаменний і епохальний твір цей пролежав у жандармських архівах більше як півсторіччя до революції 1917 року.

Зі змістом «Книг Битія» хотів познайомити суспільство російський історик Василь Семевський, якому першому після революції 1905 року пощастило допасти до справ про Кирило-Методіївське братство.

Але дві книжки журналу «Русское Богатство», де було вміщено дослід В. Семевського про Братство, підпали конфіскаті, і праця

історика про перший український політичний процес також не дійшла до свого читача, а побачила вдруге світ лише в 1918 році в історичному журналі «Голос Минувшего».

Повний текст «Книг Битія» появився на українському ґрунті також лише в 1918 році, коли відомий дослідник Шевченка проф. Павло Зайців опублікував його з копії, яку зняв в гарячі дні 1917 року. Тоді почали розкриватися царські таємні архіви і на світло денне появилися справи Ш відділу власної імператорської канцелярії, яка в свій час провадила слідство над кирило-методіївцями. На деякий короткий час ці справи опинилися в Російській Академії Наук і це уможливило нашвидко зняти копію, з білового рукопису «Книг Битія» щоб пустити текст цього документу в науковий обіг. З того часу текст цей був ще раз передрукований акад. М. Возняком у Львові, і в цьому саме вигляді він був предметом досліду при вивченні ідеології Братства. На цьому єдиному опублікованому тексті переводили студії й щодо самого твору, шукаючи розв'язання питань про авторство, про складові частини твору, про впливи інших літературних пам'яток. Власне після першого досліду П. Зайцева, що вміщений був як передмова до видання тексту цієї пам'ятки в журналі «Наше Минуле» (1918, кн. I): «Книги Битія як документ і твір», спеціяльно цій па-

м'ятці «як документу і твору» присвячено було розвідку проф. Л. Білецького «Книги Битія Українського Народу» як декляpація прав української нації» (Науковий Збірник Українського Вільного Університету в Празі, т. ІІІ, 1942), порівняльну студію польського вченого Юзефа Голомбека „Ksiegi Narodu Polskiego“ A. Mickiewicza i „Knyhy bytija Ukrainskoho Narodu M. Kostomarowa („Sborník prace s'jezdu slovanskych filologu“ v. Praze 1929. Svazek II, Praha 1932), та по різних більш просторих працях про Кирило-Методіївське братство дослідники так чи інакше торкалися аналізи цього твору.

Проте до цього часу не було зроблено наукового видання цієї дорогоцінної пам'ятки, між тим існують варіянти текстів, первісний чорновий наросок та дальші редакції і копії «Книг Битія», які розкривають історію написання цієї пам'ятки, але в наших умовах без оригіналів або фотокопій з них, не можуть бути видані і досліджені, як це належало б. Проте і в цьому ювілейному перевиданні «Книг Битія» ми даємо деякі невідомі варіянти пам'ятки, користуючись копіями, що випадково знайшлися на еміґрації.

II.

Назва твору :«Книги Битія Українського Народу» дана була при першій його публікації в 1918 році. Самі рукописи твору не ма-

ють ніякої назви. Братчики між собою і на слідстві називали їх «Законом Божим», бо закон Божий був, за цим твором, основою життя, і порушення його народами приводило їх до неправди і неволі.

Вперше представники влади дізналися про «Книги Битія» з доносу студента Олекси Петрова від 3 березня 1847 року.

«Гулак, — сказано в доносі, — прочитав мені (О. Петрову) «Закон Божий», написаний зовсім простою мовою для поширення його поміж народом. Основна ідея в цьому творі полягала в бажанні довести народові, що всі його нещастя є наслідком його підлеглости верховній владі, при чому тут заперечувався справжній сенс євангальських текстів «Воздадите кесарево кесареві а Божеє Богові» та слів апостолів «Несть власть аще не од Бога»... та ще й давалося їм зовсім не правдиве тлумачення».

Перший примірник «Книг Битія», який попав то рук слідчих, був той, що його Микола Гулак своєю рукою переписав з російської частини Костомарового оригіналу і під час трусу зробив невдалу спробу знищити. Потім у братчиків одібрали і решту примірників.

На слідстві «Книгам Битія» надали найбільшого значення при кваліфікації політичного характеру Кирило-Методіївського брат

ства. Та й братчики самі розуміли політичну вагу цього документу.

Участь окремих братчиків у створенні, поширенні і причетності до «Книги Битія» можуть бути з'ясовані за відомими до цього часу матеріялами так.

Первісний короткий текст твору лише на двох сторінках звичайного писального паперу дрібним почерком, густо написаний, увесь належав Миколі Костомарову. На цій чернетці відбилася робота Костомарова над твором: виправлення, зміни, вставки і викреслення — все зроблено його рукою. Ні самий первісний текст, ні поправки зараз за браком матеріялів не можуть бути встановлені. Текст цей не мав розділів на параграфи, можливо був трохи коротший, але в основному вилився в Костомарова як суцільний з історичним обґрунтованням національно-політичний твір. Це була синтеза того,над чим думав, вивчаючи російську історію, молодий учений, захоплений ідеєю народоправства, з тим, що пережив і чим переболів Шевченко, змальовуючи в надхненних поезіях сучасну жорстоку й несправедливу долю України, — з тим про що мріяли «слав'яністи 40-х років», особливо Василь Білозерський, плекаючи ідею федерації вільних слов'янських народів. Ідея воскрешення минулої вольности українського народу була для всіх них однаково близькою.

Костомаров переписав цю першу чорнову редакцію теж власною своєю рукою, дещо змінивши, виправивши нанову[1]). В такому виді він читав її якщо не на зборах братства, то окремим братчикам, без сумніву. Костомаров назвав Гулака першим, кому він прочитав цей твір.

Можливо, за порадою Гулака — правника, вихованця німецького університету в Дорпаті, Костомаров надав «Книгам Битія» той вигляд, які вони мали ще в новій, вже в чистовій редакції, писаній так само од початку до кінця рукою Костомарова — вигляд окремих параграфів.

Чистова редакція[2]) була переписана на лівій половині перегнутого вздовж листа, спочатку так само без нумерації параграфів, як і другий чорновий рукопис (Рук. А), але потім Костомаров пододавав до параграфів нумери: вони написані не в рядок з текстом, а попадають трохи нижче, або вище тексту видно, що поставлені пізніше. До того ще нумерація доходить лише до половини рукопису. Кінець його, починаючи з § 64 так і лишився в цьому біловому рукопису не понумерованим . На правій половині аркуша проти українського тексту Костомаров записав росій-

[1]) Ми називаємо її рукопис А.

[2]) Ми називаємо її рукопис Б.

ський його переклад. Що ввесь твір був написаний спочатку українською мовою, показують обидві його чернетки, а що російський переклад робився вже з білового рукопису (рук. Б), показують ті поправки, які знаходимо в тексті. Так, в першому ж рядку, перекладаючи український текст, Костомаров записав: Богъ сотворилъ свѣтъ», але тут же закреслив слово «свѣт» і написав: «мір», або українське слово «біднота» спочатку Костомаров віддав словом «бѣдность», а потім переправив його на «нищета». І таких поправок, що свідчать про процес безбосереднього перекладу написаного вже цілком готового українського тексту рукопису б на російську мову є досить. З цього саме рукопису російський текст переписав собі, відїздючи до Петербуґа, Микола Гулак[1]) а український — для Куліша і Білозерського, коли вони виїздили закордон, — студент-братчик — Олександер Навроцький[2]). Ніяких даних про існування інших копій немає. Знаємо лише з слів О. Петрова, що «Книги Битія» призначалися «для поширення поміж народом», цебто мали б бути розмножені в більшій кількості. О. Навроцький присутній причитанні Гулаком «Книг Битія» Петрову, за словами доносу, «скар-

[1]) Ми називаєма його „рукопис В“

[2]) Рукопис Г.

жився на недостатність матеріяльних засобів для найскоршого поширення ідей твору». Звичайно, «Книги Битія» був твір не лише для внутрішнього вжитку, а був розрахований на широкі кола читачів. Костомарову вдалося наблизити до простої людини складні ідеї перебудови політичного устрою в дусі національно-історичному. Історіософічна схема світової та української історії подана була в популярно-спрощеному вигляді, зрозумілому, доходчивому, сприйнятливому для широкого суспільства.

III.

Костомаров, який взагалі не твердо тримався на слідстві, спочатку спробував тлумачити «Книги Битія», як переклад з аналогічного твору Міцкевича. В донесенні київського губернатора Фундуклея 29 березня 1847 р. про наслідки трусу в Костомарова так і зазначено було, що в нього знайшовся «власноручно зроблений ним переклад одного місця з революційного польського твору «Pielgrzymka Narodu Polskiego». На перших же допитах в березні, ще перед київською владою, Костомаров розповів цілу леґенду: «Перебуваючи на Волині дістав я писаний польською мовою з домішкою української, твір, як гадали, когось з польських еміґрантів з України. Я тоді ж переклав його, а згодою, чита-

ючи Міцкевичеву Pielgrzymku, помітив, що твір той ніщо інше, як витяг; з цікавости переписав його вдруге, бажаючи дізнатися, чи польська Міцкевичева витівка з'явилася раніше української чи ця остання. Твір цей — один з тих, щоПоляки розпускали для підбурювання Українців під час свого заворушення і відзначається в багатьох місцях їдким та огидним тоном не лише проти існуючої, але проти влади взагалі. Тримаючи його для себе, я мав необережність давати його Гулакові, за це вважаю себе винним».

На допиті 15 квітня, вже в Петербурзі Костомаров писав: «А твір я не перекладав з польської у стислому розумінні, бо він написаний був українською мовою і лише частина його була по-польськи, і в ньому я переклав те з польської, що було цією мовою: бо переписати польською мовою для мене було значно важче, ніж, зрозумівши, висловити природньою мовою». Трохи далі в тому ж свідченні Костомаров подав таку суперечливу вигадку щодо походження твору:

«Ким складений твір, не знаю, але в мене він не цілий, бо я призначив його на знищення і вже він подраний. Переписуючи його я відокремив спочатку польське, потім українське: на чому він подраний не пам'ятаю. Пам'ятаю, що він починався віршем «Дитина люба», потім йшла по-польськи передмова і

щось на зразок правил слов'янської республіканської федерації. Що він зветься «Закон Божий» — це я чую вперше, але пригадую, що давно чув про такий твір українською мовою, гідний осуду, і цікавився здобути його. Авторство його накидали комусь з чужоземним прізвищем, якщо не помиляюся, де Бальменові [1]). Твір цеі дістався до мене в купі різної української збіраниці, але через те, що я, одержавши пісні, казки та інше, відкладав розборку їх до вакаційного часу, то й не знаю точно, звідки воно попало мені, бо я знайшов його в купі пісень, казок та анекдотів в травні 1846 р., а збирав етнографічні матеріяли переважно р. 1845 на Волині; до того приносили мені з різних місць. Я нікому не давав його, крім Гулака, який сказав мені, що воно йому вже відомо, а в грудні він попросив його собі на один день, побачивши, що я порівнював його з Pielgrzym-'кою, і завіз. Воно в моєму спискові названо Подністранка. Я тепер лише довідуюсь, що воно називається «Закон Божий», назва ця мені була давно знайома, але я не знав, який твір так називався. Гулакові ж я дав його в повному переконанні, що в ньому вже перекипіли всі

[1]) Посилка на де Бальмена, очевидно Якова де Бальмена, якому присвячено було Шевченків «Кавказ», зроблена для одведення розшуків на мертвого (помер 1845).

протизаконні ідеї, бо він не виявляв ніякої прихильности до них, та й дав же з обов'язком нікому не передавати».

Через два дні на новому допиті Костомаров свідчив ще раз: «Оригінал твору, відомого мені під назвою «Поднистранка», а іншим під іменем «Закона Божого», писаний українською мовою, про що я вже свідчив. Список, з якого я робив копію, не знаю, де знаходиться. Звичайно, всі списки українські я кидав на купу непотрібного паперу, попередньо переписавши в двох, або й трьох варіянтах, що можна бачити з тисячи пісень, казок, документів і т. под., що маються в мене. Хто написав твір, я не знаю, про що вже свідчив, так само не знаю авторів багатьох подібних мандрівних творів українською мовою».

Так вперто маскував Костомаров на слідстві своє авторство. Факт же передачи інкримінованого рукопису Гулакові він почав пояснювати, як самовільне захоплення його Гулаком: «В цей час він виманив у мене рукописний твір, складений в дусі самої протизаконної україноманії». Потім Костомаров переказував на слідстві якусь вигадку київської місцевої влади, ніби Гулак з'явився з рукописом «Книг Битія» до III відділу і об'явив, що Костомаров «затягав його, Гулака, до товариства, дав йому рукопис і просив поширити в місті». Костомаров пояснював своїм слідчим, що рукопис йому відомий, але він

незнає, звідки його одержав і навіть пригадує тільки неясно, що від самого Гулака, бо згодом Гулак захопив копію, переписану Костомаровим. «Знаючи, свідчив Костомаров, що Гулакові твір цей давно відомий, я гадав, що це він постачив мені його, але ж не був певний, бо в той же самий час я переписував і сортував серед своїх паперів усячину, а Гулак, як і інші, мені дещо постачав. Скопіювавши твір цей нашвидко, я згодом вже переписав його, і Гулак захопив у мене список, як я вже пояснив».

Ще пізніше на одміну попередніх свідчень Костомаров написав: «Неприпустимі рукописи як то «Dziady» «Подністранку або Закон Божий», «Сон» та інші я набував почасти з природної пристрасти до рідкощів, почасти з метою, що всеце придасться для дослідження мови і як історичний матеріял... «Закон Божий» списав я давно, скільки можу згадати від Хмільницького, що служив у кавказькому корпусі, випадково квартирував зі мною недовго в Харкові, а потім поїхав здається ,до Петербурґу». Тут знову Костомаров твердить, що Гулак захопив в нього рукопис, а щодо авторства припускає, що цей твір написав якийсь поляк.

Нарешті, вже при закінченні справи, Костомаров ще різче заявив, що Гулак вкрав («утащил») у нього рукопис Закону Божого»

Всю цю плутанину з «Книгами Битія», копіями його і авторством Костомаров зняв коротким абзацом в своїй автобіографії: «Я написав невеличкий твір про слов'янську федерацію, намагаючись у стилі засвоїти біблійний тон. Твір цей я прочитав Гулакові; Гулакові він дуже сподобався і він переписав його собі, а потім, як я довідався пізніше, показав студентові Петрову».

З інших причетних до «Книги Битія» осіб, Гулак спочатку не назвав автора, сказавши, що не знає його, а потім прийняв авторство на себе, заявивши, що нікому не читав цього твору і не передавав.

В. Білозерський спочатку сказав, що не знає, ким переписано той примірник «Книг Битія», що знайшовся серед його паперів у Варшаві, і не знає також, чи мав хто ще подібний рукопис, але вже на наступному допиті змінив своє свідчення і виявив, як саме стояла справа: «Рукопис, так званий «Закон Божий» переписано Навроцьким, напевно з рукопису, що був у Гулака, можливо без його відома. Але я напевно знаю, що цього рукопису він не хотів поширювати і боявся навіть будькому показати».

Навроцький до кінця заперечував факт переписки «Книг Битія», а навіть свого знайомства з цим твором, і на особобистих зводи-

нах з В. Білозерським та з Петровим так само стояв на своєму, проти обтяжуючих його свідчень.

IV.

Свідчення Костомарова на слідстві про «Подністрянку», про якийсь польсько-український твір, вивезений ним з Волині, спокусили акад. В. Щурата в питанні про генезу «Книг Битія» піти тим шляхом, на який штовхав своїх слідчих Костомаров. Не зваживши обставин, при яких давались свідчення, не зваживши заперечень, що знаходилися в самих словах Костомарова, на що звернули увагу вже слідчі органи, не зваживши того, що й Костомаров сам одмовився ще на слідстві від деяких своїх тверджень, а потім в автобіографії своїй коротко, але цілком ясно заперечив усе, що говорив на слідстві про походження «Книг Битія», В. Щурат прийняв на віру вигадку Костомарова про «Подністрянку» і автора поляка. Ні серед паперів Костомарова ні потім при пізніших пошукуваннях дослідників в галицьких книгозбірнях і архівах не було знайдено цього фіктивного прототипа «Книг Битія», і думка В Щурата одпадає разом з твердженням Костомарова на слідстві, на які навіть слідчі не звернули ніякої уваги, остільки вони були суперечливі і безпідставні (напр. твердження, что «Книги Битія» починалися віршем «Ди-

тина люба», що рукопис цього твору був частково знищений: вирвані сторінки, тощо). Усі ці вигадки Костомарова крутилися навколо єдиного реального джерела, з якого міг дещо взяти Костомаров, принаймні зовнішню форму і місіяністську ідею — це Міцкевичеві «Книги польського народу і польського пілігрімства». Ці вказівки на «Подністрянку», на польського автора її могли виявити підсвідоме бажання Костомарова затушкувати зв'язок його твору з книгою славетного польського поета — еміґранта, твори якого навіть художні були заборонені в Росії. І те, що Костомаров кілька разів у своїх свідченнях відштовхується від Міцкевича, доводячи повну свою незгоду з польським поетом, показує як раз той інтерес, який був у Костомарова до «Книг народу польського». Про них він згадує кілька разів — в одному місці називаючи їх «мерзотою», в другому такому контексті: «нещасний випадок привів мене до прочитання Міцкевича».

Порівняння обох творів не один раз робилося в літературі про Кирило-методіївське братство [1]). Загальний висновок щодо ролі Міцкевичевої книжки в генезі «Книг Битія» не дозволяє нам скинути її з рахунку.

---

[1]) В. Семевський (Петербург 1906 р.) М. Возняк (Львів 1921) та Юзеф Голомбек (Прага 1929).

Немає сумнівів, що вплив Міцкевичевого твору позначився на самому характері «Книг Битія», наданні їм біблійного тону.

Окремі місця «Книг Битія» показують і більш глибокі запозичення і паралелі. Пасаж про Катерину II має в «Пілігримці» відповідника там, де йде мова про розбір Польщі. Параграфи «Книг Битія», де переказується суть козацької конституції, мають паралель у Міцкевича в абзацах про конституцію 3-го травня.

В ідеологічному боці маємо паралелі у запереченні самодержавства, кріпацтва та політичного і громадського поневолення. Проте твір Костомарова цілком оригінальний і в композиції, і в ідеології, і в розробці окремих деталів.

Перш за все це твір наскрізь український, в той час, як у Міцкевича немає навіть згадки про Україну, а ввесь Міцкевичів трвір — наскрізь польський. Видержаність обох творів в цих національних кольорах і становить їх оригінальність і своєрідність, що не дозволяє певні паралельні місця тлумачити як механічні запозичення. Навіть в історіософічній частині, де тлумачиться хід розвитку людства в окремих національних формах, викладений у Костомарова цілком самостійно, гармонійно пов'язаний з тою частиною, що яв-

ляє собою філософію української історії. Окремі місця цілком суперечать Міцкевичевому твору, як суто польському творові, наприклад місця ,де виявляється негативне ставлення Костомарова до папства, до французької революції, до польського державного ладу.

Мабуть ці місця і має на увазі Костомаров, коли у свідченнях своїх посилається на свої «уваги, до твору Міцкевича».

V.

Спроба заперечити авторство Костомарова на користь Шевченка, яку зробив М. Марковський в своїй роботі «Шевченко і Кирило-Методіївське братство» [1]) мусить бути тепер відкинута, та й в свій час вона викликала слушні застреження. Захоплений яскравим патосом «Книг Битія», Марковський уважав за єдине можливе джерело цього патосу — Шевченка, навіть деякі висловлені в «Книгах Битія» думки Марковський уважав Шевченковими, а не Костомаровими, або спільними для усіх братчиків. На підкріплення своєї тези Марковський наводить текстуальні збіги в «Книгах Битія» з висловами в поетичних творах Шевченка.

[1]) Записки Іст. Філ. Відділу ВУАН, 1924, кн. 4.

Згаданий вже польський дослідник Кирило - Методівського братства Юзеф Голомбек висловився за співробітництво Костомарова і Шевченка, приписавши першому більш бурхливу — другу половину до кінця [1]).

Знайомство з рукописами «Книг Битія» та й сама суцільна композиція твору не дозволяє говорити про двох авторів. Нероздільне авторство Костомарова незаперечне, на цьому сходяться всі інші дослідники (П. Зайцев, Л. Білецький). Проте треба визнати, що «Книги Битія» як оригінальний твір цілком гармоніює з усім комплексом ідеологічної літератури Кирило - Методіївського братства не тільки тієї, що також належала перу Костомарова: статутом, правилами, відозвами, але з усіма іншими, що лишилися в жандармських архівах, взятих при трусі у братчиків і в більшій частині оголошених вже друком по різних періодичних виданнях (записки В. Білозерського, записки Ю. Андрузького), а також з усім характером творчости окремих братчиків і не тільки Шевченка, а й Куліша і самого Костомарова. Книги Битія були вдалою синтезою української соціяльно - політичної думки передових людей 40-х років XIX сторіччя.

---

[1]) Наводимо за Л. Білецьким «Книги Битія Українського Народу, Прага 1942, ст. 85.

Принцип християнської моралі, на якому мусить бути збудовано за «Книгами Битія» суспільство для всіх кирило-методіївців був незаперечний. Він лежить в основі філософського розуміння цілого історичного процесу людства. Порушення цього принципу в формі узурпації божественої влади царями і панами призводить народи до гибелі. Лише слов'янські племена в більшій мірі зуміли заховати його.

Справжнє братерство і рівність знаходять «Книги Битія» в козацькому укладі життя. Звідси випливає месіяністська ідея особливого призначення українського народу об'єднати всі слов'янські племена «нероздільно і незмісимо» в однім союзі вольних народів.

В своїй статті про Шевченка в женевській «Громаді» Хв. Вовк (Сірко) переказав якісь відомості, очевидно, від живих тоді кирило-методіївців, про те, що «Книги Битія» мали бути перекладені на всі слов'янські мови. Можливо, що це збиралися зробити Куліш і Білозерський під час своєї подорожі по слов'янських землях, перерваної на самому початку арештом обох їх в справі Братства. Примірник «Книг Битія», переписаний Навроцьким, очевидно, не випадково знаходився серед річей, що вони взяли з собою за кордон. «Книги Битія» готувалися братчиками не тільки для поширення їх в українському на-

роді, а для збудження інших слов'янських племен. Найбільше труднощів було б з поляками, оскільки «Книги Битія» виявляли тенденції протилежні інтенціям польської еміґрації. Можливо, тому Куліш мав як це виявилось на слідстві, спеціяльні завдання до Міцкевича на еміґрації. А поза тим ідеологія братства в «Книгах Битія» була викладена в такій доходчивій формі, вкладена в такі яскраві образи, оперувала такими загально людськими цінностями, що однаково промовляла і до чеха, поневоленого в австрійській державі, і до балканських слов'ян, що відчували тягар турецької неволі, однаково промовляла до українського кріпака і до европейськи освіченого інтеліґента.

Немає сумніву, що «Книги Битія» пережили свій час і до наших днів зберегли свій характер Євангелії української національної правди. Виявлені українському світові підчас гарячкового будування української державности, «Книги Битія» сприймалися з неменшим ентузіязмом ніж братчиками при першому читанні її. З великим подивом констатуємо, що твір цей хвилює й сучасного читача тим високим пророцтвом, глибоким надхненням і відчуттям правди, яким насичена вся вона від першого слова до останнього.

Б. Янівський.

0-50

Ціна 3 н. м.

Додаток до „Нашого Життя". Au
Dr. Lewko Tschukalenko. Authorized by E
Affairs Division 12, January 1948 Autoriz
GEC-AGO. Druck: Ant

